

МИРОСЛАВ СВИРЧЕВИЋ

ПРОПАГАНДА ПРОТИВ СРБИЈЕ ЗА ВРЕМЕ БАЛКАНСКИХ РАТОВА И ПОСЛЕ ЊИХ 1912–1914. ГОДИНЕ¹

Увод

За време Балканских ратова, а нарочито после првих војничких успеха Краљевине Србије на тлу Старе Србије (Рашко-полимске области, Косова, Метохије и скопске области) и арбанашког приморја 1912–1913. године, вођена је у Европи оштра и немилосрдна пропаганда против српске војске и државе. У тој пропаганди предњачила је аустроугарска дипломатија, уз помоћ оптужујућих новинских чланака у бечкој, али и у лондонској штампи. Исконструисани и добро изрежирани проблеми за које би се окривио српска страна, ширење компромитујућих гласина и подбуњивање локалног неспрског становништва, представљали су уобичајене методе аустроугарске владе у осујећивању остварених српских победа на бојном пољу. О томе би затим писале бројне (у највећем броју аустријске) новине, стављајући Србију директно на оптуженичку клупу. При свему томе Србија је имала веома мало простора за адекватан одговор.

Српски војнички успеси, а нарочито ослобођење арбанашког приморја од османске власти и изградња првих органа домаће власти, озбиљно су пореметили већ добро осмишљену и скovanу балканску и блискоисточну политику Аустроугарске и

¹ Овај рад настао је на реализацији научног пројекта *Историја политичких идеја и институција на Балкану у XIX и XX веку* у Балканолошком институту САНУ (бр. 177011), који финансира Министарство за науку и просвету Републике Србије.

Немачке, и њихове геополитичке планове. Још је 1908. године између Беча и Берлина постојао висок степен сагласности о томе како би требало да изгледа геополитичка слика Балкана: било је замишљено да се Србија потпуно уништи. Највећи део њене територије са Нишом требало је да буде потпуно инкорпорисана у састав Двојне монархије, док би остатак Србије припао Бугарској; такође, било је предвиђено и стварање независне државе Албаније, као и непрестано подстицање непријатељства између арбанашког и словенског становништва. Младотурски преврат у Цариграду и анексија Босне и Херцеговине само су убрзали примену овакве политике двају царстава. И у склопу овакве германске политике треба сагледавати бесомучну халабуку и медијску кампању која је била вођена против српске државе и војске током Балканских ратова и непосредно после њиховог завршетка. У суштини, ова пропаганда је имала за циљ да се Србија прикаже европском јавном мњењу као главни реметилачки фактор на Балкану, и да се оно озбиљно припреми на могућност њеног нестанка са политичке мапе Европе. Такву улогу имао је чувени Извештај Међународне комисије Карнегијеве фондације за међународни мир из марта месеца 1914. године, који је – уместо на чињеницама – био заснован на пропаганди аустроугарских новинара, агената и свештеника Католичке цркве. Овај Извештај је у великој мери утро пут избијању Првог светског рата, што се догодило четири месеца касније.

*Најважнији примери пропаганде против
Србије 1912–1913. године*

Пропаганда против Србије у европској штампи почела је далеко пре Балканских ратова. Још је Слободан Јовановић 1894. године у часопису *Рад* објавио три уводна спољнополитичка коментара који су представљали одговор уредништва часописа на чланке усмерене против Србије, објављене у британској штампи. У чланку „Отаџбина у опасности” Јовановић је анализирао текстове објављене у лондонским листовима *The Times*, *The Standard*, где је наглашено да „нико неће жалити, ако једног дана Србије нестане”, у првом, да би у другом био назначен начин нестанка Србије – по угледу на нестанак Пољске (поделом њене територије између суседа – Аустрије, тј. Мађарске, Румуније и Бугарске). Јовановић је у чланку нагласио да је тврдња о „леглу нереди” производом из партијске борбе недовољан и неаргументован разлог за укидање једне међународно признате државе. Поставио је питање шта би по том принципу требало урадити са

другим европским државама, са Француском која је „свако јутро изненађена новом једном експлозијом”, са Италијом у којој се „колико јуче утолио грађански рат” и са Британијом, где у Ирској постоји „право легло хајдучко”, због чега је британски министар унутрашњих дела рекао да је Енглеска постала „легло свију анархистичких преврата”. Јовановић је указао на то да не треба мислити да је сама Енглеска спремила план о подели, већ да се њеном штампом, којој се у свету највише верује, служе политичари свих земаља, као неком врстом међународне агенције за обзнане, јер „енглеска штампа спрема свет на догађаје који предстоје” као извидница сваког озбиљнијег плана. На концу, Јовановић је нагласио да је иза ових чланака стајала Аустроугарска и да је циљ њиховог објављивања био да се светско јавно мњење заинтересује за поделу Србије.²

Пропаганда против Србије је била настављена и после Мајског преврата 1903. године, када је у европској (претежно у британској) и америчкој штампи била означена као земља „убица и абдикација”.³

Међутим, врхунац пропаганде наступио је за време Балканских ратова, посебно после ослобађања области у којима су живели Арбанаси. Улазак српских трупа у Драч 29. новембра 1912. године пропраћен је снажном и веома оштром реакцијом аустроугарске дипломатије. Овај догађај довео је аустроугарско-српске односе до велике затегнутости, чак до ивице рата. Аустроугарска није могла поднети српске војничке успехе и због тога је ставила своју војску у приправност. Стање је постајало крајње напето, па се напад Аустроугарске на Србију очекивао сваког тренутка. На српским границама према Аустроугарској било је 25.000 војника, док је Аустроугарска истурила према њима 200.000 војника.⁴

Истовремено, покренута је и пропагандна машинерија како би се компромитовала Србија пред светском јавношћу. Тако је у Бечу децембра 1912. године, осмишљена и спроведена тзв. Афера конзула Карела Прохаске у Призрену. Бечка штампа жестоко је оптужила новоформиране српске војне власти под командом генерала Божићара Јанковића, да су физички злостављале

² Видети о томе детаљније у: Борис Милосављевић, *Учешће Слободана Јовановића у покрећу и у раду Рада, Српског прегледа и Српског књижевничког гласника*, [у:] „Књижевна историја”, бр. XLIII, Београд, 2011, 145, 641–642.

³ Видети о томе детаљније у: Slobodan G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903–1906*, Paris, 2001, 90–109.

⁴ Димитрије Ђорђевић, *На почетку раздобља рајвова*, [у:] „Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918”, Vol. VI, том 1, Београд, 1983, 191.

аустроугарског конзула Прохаску, онемогућивши му да обавља своје редовне дипломатске дужности. Српска влада је ову оптужбу енергично демантовала и допустила службену аустроугарску анкету на лицу места, „како би се сазнала права истина” о том догађају. На крају је утврђено да је Прохаска морао напустити Призрен зато што је подбуњивао локалне арбанашке вође против српске војске и нових власти.⁵

Ево шта је о овој афери записао у својим мемоарима први Секретар руске мисије у Београду Василиј Штрандман: „[...] српска војна команда је известила Београд да је конзулу Прохаски забрањено да шифровано комуницира с Бечом и да му је речено да ограничи своје деловање на чисто конзуларне обавезе. Ова наредба је била изазвана отвореном агитацијом коју је конзул вршио међу Арбанасима у циљу њиховог подбуњивања против Србије. Овај инцидент је скоро довео до тога да Беч пошаље ултиматум Србији, и само су Прохаскин повратак у Аустрију и његова лична изјава да не само што није био мучен него да ни у чему није оскудевао, омогућили да се тај случај заборави [...] цела та афера била је заснована на лажном извештају конзула Прохаске.”⁶

Међутим, Аустроугарска штампа није била једина у ширењу антисрпске пропаганде у Европи тог времена. И Лондонски *Times* писао је о наводним злочинима које су починиле српска војска и српске власти у „спорним” областима у којима је било и Арбанаса. Председник српске владе Никола Пашић упутио је тим поводом специјалну депешу 8/21. јануара 1913. године (Пов. бр. 174) посланствима Краљевине Србије у Петрограду, Паризу и Лондону да активније прате вести о „покољима које је починила српска војска” и да их енергично демантују, објашњавањем стварног стања ствари на терену.⁷ Радило се заправо, о манипулацији полуистинама или пак лажима. Наведено је да је српска војска стрељала 300 лица, да су Срби насилно превели 80 породица у православље и да су убили једног римокатоличког свештеника на путу између Ђаковице и Пећи.⁸

Ова пропагандна акција у аустроугарској и европској штампи, која је имала за циљ да спречи територијално проширење

⁵ Димитрије Поповић, *Балкански рајтови 1912–1913*, Београд, 1993, 115–121.

⁶ Василиј Штрандман, *Балканске усјомене*, Београд, 2009, 200; Ова мемоарска књига руског дипломатског чиновника у Србији објављена је на српском језику на основу рукописа пронађеног у САД.

⁷ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, бр. VI, Vol 1, 1/14. јануар – 31. март/13. април 1913, САНУ, Београд, 1981, 146.

⁸ Димитрије Поповић, *Балкански рајтови 1912–1913*, Београд, 1993, 212.

Србије у областима Старе Србије насељеним Арбанасима, била је оштрој супротности са извештајима којима је располагала руска влада. О томе је у својим мемоарима писао и српски посланик у Петрограду Димитрије Поповић:

„Марта 9[22] имам од Пашића телеграм, кога нема у архиви Министарства, а који сам ја у својим хартијама забележио само овим речима: ’Демантујте зулуме. Сам аустроугарски посланик рекао да су Арнаути с нама врло задовољни и да друкчије поступамо него Црногорци.’ Учинио сам потом корак и јавио у Београд: ’Ове увиђају да, и ако је било нечега, у ствари Аустроугарска претерује, и то, као и увек, у време кад се расправља питање о границама Албаније. Ја овде увек демантујем и указујем на задње мисли Аустроугарске, али главно је учинити то у француским и енглеским новинама’. Руски конзул у Призрену јавља да су седамдесет арнаутских католичких породица прешле у православље, али не каже силом. Затим јавља да су наши запалили једно село, али из освете за убиство Срба. Имају у виду да је рат и да се има посла са Арнаутима, али ипак саветују највећу смотреност [...]”⁹

Из овог службеног записа посланика Димитрија Поповића може се закључити да аустроугарска пропаганда није имала границе током ратних операција, посебно у областима настањеним Арбанасима.

*Извештај Комисије Карнегијеве фондације
за међународни мир од 1914. године*

Сва ова пропаганда о „варварству и злочинима” почињених током Балканских ратова привукла је пажњу и шире светске јавности, а посебно институција које су замишљене као неки облик „савести човечанства”. Тако је Карнегијева задужбина за међународни мир међу народима (основана 1910. године) сазвала посебну комисију са задатком да испита узроке Балканских ратова и начин на који су се они водили. Чланови комисије су били: француски дипломата, државник и носилац Нобелове награде за мир 1909. године Барон Пол-Анри-Бенжаменд’ Естернел, Жастин Годар – француски правник и члан Националне скупштине, Самјуел Датон – професор на Колумбија универзитету, Франсис Хирст – уредник магазина *The Economist*, новинар Хенри Н. Браилсфорд, Павел Миљуков – професор историје и члан руске Думе, Валтер Шукинг – немачки професор права и његов аустријски ко-

⁹ Димитрије Поповић, оп. цит, 215.

лега Јозеф Редлих.¹⁰ Међународни карактер комитета требало је да представља праву гаранцију за непристрасни и објективни приступ проблему. Међутим, у комитету су два члана имала доминантну улогу: Хенри Н. Браилсфорд у чије је добре намере сумњала Грчка, и Павел Миљуков који је као декларисани бугарофил, био споран за Србију.¹¹

У вези са радом комисије, српска влада је била крајње суздржана. Ипак, она је обезбедила потребна средства за рад њених чланова, који су посетили одређена места запоседнута од српске војске. Они су се углавном ослањали на властито разумевање, приче и новинске чланке које шта чинио на терену и са каквом намером.¹² Срби и Грци су инсистирали на томе да се свет упозна са бугарским злочинима, док је Аустроугарска преко мреже својих конзула и агената дотурала своје информације. Било је ту сведочења и католичких свештеника. Прикупљање потребних извора трајало је око месец дана а потом се приступило писању извештаја. Након тога Карнегијева комисија објавила је посебан извештај (*Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars* у Вашингтону).¹³ Кад је Извештај био завршен у марту 1914. године постојала је нада да ће разум цивилизованог Света и мирољубива суздржаност великих сила помоћи Балкану да ублажи ратне трауме. Међутим, само неколико месеци касније велике силе су стварно показале човечанству како се поштују од њих усвојене и потписане конвенције, како се заиста понаша према заробљеним противничким војницима, цивилима на запоседнутој територији, према

¹⁰ Василиј Штрандман, *Балканске усјомене*, Београд, 2009, 222.

¹¹ Iakovos D. Michalidis, *The Carnegie Commission in Macedonia, Summer 1913*.

¹² Руски бољшевик Лав Троцки извештавао је за украјинске новине о збивањима на Балкану током ратова 1912–1913. године.

¹³ Поводом избијања грађанских ратова у бившој Југославији, амерички дипломата Џорџ Ф. Кенан (служио као амбасадор САД у Совјетском Савезу и СФР Југославији) прештампвао је текст Извештаја под називом *The Other Balkan Wars. A 1913 Carnegie Endowment inquiry in Retrospective with New Introduction and Reflections on the Present Conflict* (Washington DC, 1993). Уводну реч написао је Мортон Абрамовиц, директор Карнегијеве Фондације, бивши помоћник државног секретара САД задужен за обавештајне службе, некадашњи амбасадор САД у Турској, те истакнути члан одбора Међународне кризне групе. На одређени начин, злоупотреба тог, иначе мањкавог документа, за савремено објашњавање Балкана, било је повод за озбиљан, научно засновани одговор. Он је дошао из критичког пера Марије Тодорове, која је у својој књизи *Замисаљање Балкана* аргументовано истакла да се није смела поновити грешка из 1914. године: уместо прештампвања старог Извештаја с новим „произвољним” називом требало је прикупљати чињенице, пажљиво их анализирати и ставити у историјски контекст. (Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 2009, 4–5).

рањеницима и болесницима.¹⁴ Извештај је израђен претежно под утицајем аустроугарске и европске пропаганде, непроверених новинских извештаја и настојањем Двојне монархије да потре, осујети или ублажи војно-политичке успехе Србије и Грчке, како би и сама остварила сопствене политичке интересе на Балкану.¹⁵ Увод је написао француски дипломата и добитник Нобелове награде за мир 1909. године. У уводу је јасно наглашена разлика између Првог и Другог балканског рата: Први је био одрамбени рат и рат за независност, „узвишени протест против насиља и, уопште узев, протест слабих против јаких [...] и због тога је био славан и популаран у целом цивилизованом свету”. Други је био освајачки рат, у коме су „и победник и поражени изгубили и морално и материјално”. Међутим, упркос разликама, оба Балканска рата „коначно су жртвовала богатства, животе и јунаштво. Ми не можемо да прихватимо оправданост тог жртвовања а да не протестујемо и не осудимо његову цену и опасности које он носи за будућност”.¹⁶

У вези са садржином извештаја, Миљуков је написао четири а Браилсфорд једно од укупно седам поглавља. Браилсфорд је учествовао на страни Грка још у грчко-турском рату 1897. године, као и на страни „македонских Бугара” у Илинденском устанку 1903. године. Исте те године учествовао је и у мисији спасавања „македонског” сељаштва од турске одмазде у својству члана Балканског комитета са седиштем у Лондону. Године 1906, Браилсфорд је објавио своју студију *Macedonia, its Races and their Future* у којој је подржао независност за „македонске Бугаре” и трајно прекинуо њихову везу са Грчком.

Павел Миљуков, руски историчар и социолог, био је изабран 1897. године за бугарског министра просвете и професора

¹⁴ О убијању заробљених војника од стране Немаца и Британаца, стрељању талача, убијању цивила у Белгији, намерном уништавању културних добара велике вредности, злочинима у Мачви и Шапцу, видети у: Alan Kramer, *Dynamic of Destruction, Culture of Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, 2007 [види посебно: Louvain and the Atrocities of 1914, pp. 6–30]; Ferenc Pollman, *Austro-Hungarian Atrocities Against Serbians During the World War One*, [in] „Prvi svetski rat I Balkan – 90 godina kasnije”/, *World War One and the Balkans – 90 years later*, Belgrade, 2011, pp. 133–142.

¹⁵ See in details: Mile Bjelajac, *The Other Side of the War: Treatment of Wounded and Captured Enemies by the Serbian Army* [in:] „Thessalonica Front and Outcome of the First World War”, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 2005, 195–210.

¹⁶ *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Publication No. 4, Washington DC, 1914, pp. 1, 4–5; Видети такође: Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 2009, 4.

историје на школи за високо образовање у Софији. Наредне године прикључио се руској дипломатској мисији у Бугарској, те 1899. године објавио студију *European Diplomacy and the Macedonian Question*. Док је боравио у Софији повезао се са бугарским дипломатским и академским круговима. Више пута је боравио у Македонији и Тракији између 1903. и 1908. године.¹⁷ Према речима Василија Штрандмана, Миљуков је био ватрени противник Срба. Он је сву кривицу за избијање Балканских ратова свалживао на Србију. Док је боравио у Београду као члан Карнегијеве комисије крајем августа 1913. године имао је врло непријатан сусрет са руским послаником у Србији Николајем Хартвигом, који га је суочио са његовим недипломатским говором у Думи, у коме је оштро нападао Србе, тврдећи да им је Хартвиг обећао долину Вардара. При том је упозорио Миљукова да Срби не желе имати посла с њим и да немају нимало поверења у њега. Додао је и да га председник владе Никола Пашић неће примити.¹⁸

Већ се из ових чињеница могло предвидети да комисија за израду извештаја о Балканским ратовима неће бити непристрасна, и да ће, у најмању руку, бити наклоњена бугарском, па и арбанашком виђењу проблема. У извештају се посебно потенцирају „злочини” српске и грчке војске, док се о бугарским акцијама штуро и немушто говори.

Чланови комисије су закључили да су Балкански ратови били инспирисани „мегаломанским” идејама „Велике Србије, „Велике Грчке” али и „Велике Бугарске”. Извештај говори о „бројним кршењима међународних конвенција и злочинима које су током рата чиниле војске свих држава учесница”, док о етничком прогону говори као о уобичајеној пракси и понашању у свим балканским земљама. Он заправо каже следеће: „Спаљивање села и егзодус пораженог становништва је нормална и традиционална појава у свим балканским ратовима и устанцима. То је обичај код свих ових народа. Оно што су сами пропатили они за узврат наносе другима. То су могле да спрече само изричите наредбе из Атинe, Београда и Софије и то само ако би цркве и побуњеничке организације подржале одлучност њихових влада”.¹⁹

Комисија је такође „установила” да је на српском делу фронта било масовних злочина: оружје је било употребљено не само

¹⁷ Iakovos D. Michalidis, *The Carnegie Comission in Macedonia, Summer 1913*.

¹⁸ Василиј Штрандман, *Балканске усјомене*, Београд, 2009, 222.

¹⁹ *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Publication No. 4, Washington DC, 1914, 73.

против непријатељске војске, већ је коришћено и за покољ цивилног становништва у Македонији и Албанији, старијих људи, земљорадника, жене и деце. Даље се истиче, да су српске власти крајем августа месеца 1913. године онемогућиле комисији долазак у „арбанашке области под контролом српске војске”, док је српска штампа оцењивала њену намеру као „ограничавање суверенитета и мешање у унутрашње ствари државе”.²⁰ Сумирајући прикупљене податке о ситуацији у областима насељеним Арбанасима чланови комисије закључили су следеће: „Куће и читава села претворена су у пепео, ненаоружано и недужно становништво масовно је масакрирано, невероватни акти насиља, плачке и суровости сваке врсте – то су средства која је примењивала и која још увек примењује српско-црногорска војска, у циљу потпуног преиначења етничког карактера области насељених искључиво Арбанасима”.²¹

У односу на Македонију, Извештај комисије каже да су Срби у тој области били дочекани најпре као ослободиоци, али да се однос локалног становништва према њима убрзо променио. Срби су одмах приступили затварању школа и њиховом претварању у касарне. Учитељима је речено да ће остати без посла ако одбију да уче децу на српском језику. Такође, сви они који су се изјаснили као Бугари били су мучени, малтретирани, затварани или депортовани у Бугарску.²²

Чланови комисије нису штедели ни Грчку. За њу је речено да је примењивала сличан систем асимилације бугарског становништва јужне Македоније и истребљења муслиманске популације, као што је Србија примењивала на северу. Комисија је проценила да је у Битољском вилајету, који су поделиле Србија и Бугарска, било спаљено око 80% муслиманских села. Грци су у Македонији такође затварали школе и отпуштали учитеље, који су одбијали да уче на грчком језику.²³

²⁰ *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Publication No. 4, Washington DC, 1914, 233, 244.

²¹ *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Publication No. 4, Washington DC, 1914, 151.

²² *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Publication No. 4, Washington DC, 1914, 52.

²³ *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Publication No. 4, Washington DC, 1914, 52, 72, 186.

Због једностраног и тенденциозног извештаја, заснова-
ног на пропаганди европске (аустроугарске) штампе и отворене
пристрасности, ни рад Карнегијеве комисије није био добро при-
мљен у Београду и Атини. У једном од својих интервјуа за буг-
гарске новине руски члан комисије Павел Миљуков истакао је да
је Букурешки мировни уговор од 1913. године „највећа неправда
у балканској историји и да Бугари заслужују већи део османског
територијалног наслеђа”.²⁴ На концу, испало је да је Карнегије-
ва комисија имала за циљ ревизију резултата Балканских ратова,
што се – између осталог – и желело постићи у Првом светском
рату. Заправо, желело се у светском јавном мњењу изазвати сао-
сећање са једном страном и припремити га за много крупније вој-
но-политичке изазове. Да су желели изградити објективнији из-
вештај, чланови комисије су морали обавити свестранији увид у
чињенице и околности, а то је значило да су морали узети у обзир
и оно на чему су инсистирале Србија и Грчка.

Још је Василиј Штрандман у својим мемоарима нагласио
како су Срби били оклеветани у европској штампи и неправедно
оптужени за злочине, док се Бугари – који су починили права
зверства – нису ни помињали.²⁵ И саме вести са фронта потврђи-
вале су да се српска војска цивилизовано понашала према цивили-
лима и војницима у Старој Србији и Македонији, да се придржа-
вала Хашких конвенција (од 1899. и 1907. године) о рату и свих
других моралних норми и обичаја, потврђујући своје витештво
и војничку част.²⁶ То се већ видело из поруке краља Петра I срп-
ској војсци и престолонаследника, принца Александра, Првој ар-
мији – тада најјачој групацији српске војске, пред одлазак у рат
1912. године:

„[...]Тамо нас, војници, чекају наша рођена браћа. Тамо нас
чекају и сви они, који су жудни слободе, мира и реда. Тамо ћете
наћи не само Срба, него и Арбанаса, разне вере. Који се од њих
не буду придружили Турској, а нас пријатељски прихвате, њих не
дирајте, ни њихову чељад, ни њихове домове ни имања.

²⁴ Iakovos D. Michalidis, *The Carnegie Comission in Macedonia, Summer 1913*.

²⁵ Василиј Штрандман, *Балканске усјомене*, Београд, 2009, 222.

²⁶ Краљевина Србија је активно учествовала у изградњи међународног
ратног права. На Другој хашкој мировној конференцији 1907. године, Србију су
представљали министар иностраних дела Милован Миловановић, Сава Грујић и
српски посланик у Лондону Милан Ђ. Милићевић. На Конференцији Миловано-
вић је доживео лични тријумф, остављајући утисак бриљантног правника и ста-
ложеног државника. Такође, ту је стекао уверење да Србија мора имати довољну
војну снагу да одврати Аустроугарску од агресије и да је њена обавеза да актив-
но ради на ослобођењу српског народа у Османском царству.

Нека вам, војници, буде вођа ова велика и светла реч народна:

„Душманину рат, пријатељу брат. Брат је био ма које вере био.”

Петар, с.р.²⁷

„[...]Према побеђеном непријатељу, и непријатељу који се преда, будите човечни и милостиви, јер он тада престаје бити непријатељ, него остаје само човек, а према човеку треба бити човечан. Куће, имање, част и образ побеђеног непријатеља и његове породице штедите и штитите, као и куће, имања и част свог сопственог народа, јер то не захтева само човечност и наша православна вера, него то и доликује јунацима, а тим се побеђују непријатељи да се радије предају него упорно боре, јер знају да се предају јунацима, од којих се ничему рђавоме немају надати ни они ни њихове жене и деца [...]”

Александар, с.р.²⁸

Начелник штаба Врховне команде, генерал Радомир Путник на састанку са највишим официрима Прве армије у Врањској бањи, 3. октобра 1912. године, између осталог, дао је инструкцију за поступање према Арбанасима:

„Са Арнаутима и лепо, а и силу употребити када не помаже лепо поступање.”²⁹

У накнадним причама које су утицале на садржину Извештаја, често се помињу фантастични бројеви побједених у Скопљу, Приштини и Феризовићу. Насупрот „поузданих” сведочења скопског надбискупа Лазара Мједа или текстова аустријског новинара и дипломате Леона Фројндлиха у којима се тврдило да је арбанашко становништво у Приштини потпуно уништено, да је у околини Призрена побједено око 5000, и у околини Скопља око 2000 Арбанаса муслимана,³⁰ постоје не само службена документа

²⁷ Александар М. Стојићевић, *Историја наших рајова за ослобођење и уједињење од 1912–1918. године*, Београд, 1932, 69.

²⁸ Александар М. Стојићевић, оп. цит, 128.

²⁹ Драгутин Милутиновић, *Тимочка дивизија II позива у I. и II. Балканском рају 1912–1913. године*, Београд, 1913, 12.

³⁰ На Ускрс 1913. године Леон Фројндлих је позвао велике силе „да једном морају рећи тим лудим варварима (Србима – прим. М. С.) и једном заувек да држе своје руке подаље”; Видети детаљније у: Миле Бјелајац, *Инструментализација индустријализације. Упорно оживљавање пропагандне индустријализације о добрима и лоцима на Балкану током и непосредно после Балканских рајова*, научни рад представљен на конференцији *The First Balkan War: Social and Cultural Meaning (on the 100th anniversary of the liberation of Old Serbia and Macedonia 1912)* у организацији Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Учитељског факултета Универзитета у Нишу и Врањске епархије СПЦ у Врању 1–3. јуна 2012. године.

него и већи број забележених сећања Срба и странаца (претежно конзула), која казују сасвим супротно. Једно од тих сведочанстава је и књига српског политичара из Војводине (тада јужна Угарска) Јаше Томића (1856–1922) са његовим дневницима из рата, која је објављена у Новом Саду 1913. године. У тој књизи је детаљно описана ситуација у Приштини после уласка српске војске: весеље, држање Турака и Туркиња, али и Арбанаса који су се повукли са бојишта и покушали да се сакрију у граду. Тамо су довели турско оружје, муницију и осталу војну опрему. Пуцали су из својих кућа на српске војнике. Арбанаси су се борили свирепо: неке српске војнике су измрцварили а неким су одсецали уши. Описујући ове језиве призоре Томић је још нагласио да је све ово требало да виде европски заштитници Арбанаса.³¹

Један од оснивача листа *Полиџика*, резервни официр Моравске дивизије Даворин-Дарко Рибникар (1878–1914) објавио је још 1913. године, своје записе који сведоче о ужасним злочинима према хришћанима-цивилима, почињеним од османске војске и локалних Арбанаса уочи Кумановске битке на обронцима планине Рујан. Борбе су већ увелико биле у току: у правцу Прешева видело се како гори село Трнавац. У једној њиви крај друма стајало је без икаквог реда тридесетак кола воловских кола. Покрај кола, у блату, лежало је разбацано 17 унакажених и страшно крвавих лешева. Османске трупе су приморале ове људе док су још били у животу да им на својим колима донесу под Рујан муницију, одело и оружје па кад су морали да се повлаче пред налетом српске војске, Арбанаси су их све до једног побили. Сви су готово убијени бајонетима. Ране су биле ужасне. Српски војници су само немо стајали, крстећи се пред ужасним призором. У том тренутку дотрчао је један војник и јавио да је пронађен један рањени Арбанас. Лекар је отишао са војником и већ после неколико минута рањеник је лежао у санитарским колима, спреман за полазак у врањску болницу.

Ноћ уочи Кумановске битке српска војска провела је ноћ у селу Бугариње. У том селу пронађени су унакажени лешеве младе Српкиње и њеног трогодишњег или четворогодишњег мушког детета чије су груди биле распорене бајонетом. Недуго затим, српска војска је пронашла полусмрзнутог и гладног арба-

³¹ Јаша Томић, *Рај на Косову и Старој Србији 1912. године*, Нови Сад, 1913, 116–131. О извештавању Јаше Томића о Првом балканском рату за српске, новосадски лист *Застава*, видети у: Лазар Ракић, *Одјек Првог балканског рата у Војводини*, [у:] „Први балкански рат”. Округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987, Београд, 1991, 57–74.

нашког дечака и одмах га збринула. То дете је даље ишло са српском војском.³²

На другој, источној страни планине Рујан, пред Дринском дивизијом српске војске било је забележених случајева да су српски војници палили турске и арбанашке куће, али и кажњавања виновника и самилосног односа према турским рањеницима. О томе је сведочио Миливоје Младеновић, резервни официр у Четвртном пешадијском пуку I позива:

„30. септембар 1912. Војници наши из напуштених села и кућа купе и пљачкају: овце, козе, кокоши, вина, ракије, чак су налазили и лубеница у пшеници, мед итд. На све стране само горе турске куће, само избија дим. Десно од нас чује се пуцањ пушака, значи Моравци су дошли у сукоб са Турцима. Нападосмо на Рујан.

8. октобар на Рујану. На све стране се пале турске куће и колибе. Под једним шатором десетак рањених заробљеника. Дамо им воду. Око шатора разбацан разни ратни материјал [...] На све стране пале се арнаутске куће и само избија дим [...] Ја водим бочно одељење са задатком да ухватим везу са Дунавском див. Распоредим вод. Војници хватају кокошке, убијају пчеле због меда. Горе турске куће. Састанемо се са V пуком. Командант пука повеза оне који су ишли у село и пљачкали, неке капларе ражалова и Николу Марића.

13. октобар 1912, Агино село. Говор о лукавству турском. Вичу да су наши, а кад им приђемо убијају. Рањени Турци убијају наше болничаре и носиоце рањеника.

20. октобар 1912, Извор село. Пред вече зове дежурне команданте пука, даје нам војнике нашег батаљона који су били у пљачки, да се повежу и да буду целе ноћи под стражом.”³³

Из записа пуковника и потоњег генерала Драгутина Миловановића може се видети зашто су у неким крајевима биле паљене напуштене куће, како се војска односила према локалном становништву и избеглицама, и оно што је посебно важно, потврђено је једно запажање Карнегијевог Извештаја о деловању бугарских комита на терену:

„17. новембар 1912. [...] За време мог бављења у Велесу кроз исти пролазе разне трупне јединице. Велика оскудица у дрвима па зато се напуштене турске куће руше и од њихове дрвенарије

³² Миле Бјелајац, оп. цит.

³³ Миливоје Младеновић, оп. цит, 76–80.

греју се војници, а и храна за војнике се тешко справља такође због оскудице у дрвима.”³⁴

„1. новембар 1912. [...] Кавадарци [...] Бугарске комите и овде и по околини жаре и пале. Наредих овако уз пут да се покупи оружје од становништва и снесе у Криволак.”³⁵

Норвежанин Хенрик Ангел (1861–1922), официр, писац и спортски радник који је са Србима био учесник Балканских ратова, у својој књизи *Српске рајничке приче* записао је следеће: „Српски војници, српске власти заслужују највећу хвалу за своје племенито поступање са освојеним деловима земље. Ја и многи моји земљаци, лекари и људи, као и капетан Negogor, можемо потврдити да је у подручјима где смо се кретали поступање било веома хумано, сасвим другачије хумано од оног што смо навикли у Европи. Витешко поступање Срба са заробљеницима и избеглицама може да превазиђе само оно које показују Црногорци. И то кажем по сопственом увиду, а не по причању других. Срби су им обезбедили бесплатан превоз возом, дозвољено им је да се сместе по вагонима и око њих, од војника су добили чак и хлеб (од својих једноверних у истом селу добили су само мало дувана). Видео сам да те избеглице толико верују војницима да су, када су они, једно туце њих, лакше болесних, дигли логор и кренули, скоро сви пошли за њима. Жене су упртиле децу на леђа и узеле за руке, натовариле на себе оно мало што су поседовале и пожуриле за њима. Видео сам војнике како помажу деци, како уплаканој деци дају воду и храну [...] Ја сам, што се мене тиче, напустио Србе пун највишег дивљења према витешком, пажљивом начину на који су власти како цивилне тако и војне, поступале у освојеним подручјима. У Кочанима сам видео стотине мухамеданских и бугарских удовица и њихове деце како сваки дан добијају брашно и гориво. У Манастиру сам видео исто, само у још мањем обиму. Нисмо баш навикнути да то увек доживимо од народа који се хвале да су на вишем културном нивоу од Срба. Дозволите ми да додам да ја и моји другови никад нисмо видели ниједног пијаног војника, ниједног неучтивог војника, ниједног бруталног војника. То мора да значи да српски војници морају имати пре свега јаку народну дисциплину. Онда се може разумети да се у таквом народу могу образовати потпуно употребљиви војници за само 18 месеци.”³⁶

³⁴ Драгутин Милутиновић, [у:] *Рајни дневници Ужичана 1912–1918*, Ужице, 1995, 60.

³⁵ Драгутин Милутиновић, оп. цит, 50.

³⁶ Владимир Димитријевић, *Хришћански лик српског војника*, [у:] „Војска и вера”, Београд, 2001, 70–71.

Чувени француски новинар Анри Барби објавио је још за време ратова занимљиву причу која би сваком читаоцу са предубеђењем деловала шокантно. Барби сведочи о свом сусрету са поручником Џафером Диром, припадником османске војске, а српским добровољцем из рата са Бугарском 1913. године. Разговор је обављен у београдској болници где се Џафер опорављао од задобијених ратних рана. Чак је био и одликован медаљом за храброст. Одмах по бугарском нападу на Брегалници, пријавио се српској команди и понудио да доведе још 210 добровољаца, углавном муслимана и Арбанаса. Ови добровољци били су одмах послати на Криволак где је једва одолевала Тимочка дивизија пуковника Драгутина Милутиновића. Од свих ових добровољаца на крају рата преживело је њих 40. Остали су пали у борби заједно са потпоручником Махмудом.

Барби је упитао Џафера: „Зашто сте се тукли за Србију?” Поручник је одмах одговорио: „Јер су Срби правични, поштени и искрени колико и храбри, док су Бугари лажљивци, ниткови, лопови. Срби су нам свуда поштовали имање и част. Бугари су нас пљачкали и убијали. И ја сам сâм крајем децембра месеца био њихова жртва. Четири Бугарина из Охрида насилно су ми упали у кућу и однели где је што било [...] Шта би доиста било од нас да су Срби били побеђени? За неколико година и ми и Срби морали би ишчезнути. Борио сам се за своју слободу и за нашу заједничку слободу”.

Барби је такође записао да се у Рашко-полимској области у току рата пријавило 3000 добровољаца хришћана и муслимана. Најугледнији муслиман у Пљевљима Хаци Бег-Бајровић понудио се да о свом трошку опреми 150 добровољаца које ће сâм повести у рат. Пријавило се и до 150 болничарки.

Такође, и житељи Штипа радосно су дочекали ослободилачку српску војску с изузетком бугараша. Турци су се љубазно опходили према српским војницима и доносили им свежу воду за пиће.³⁷

О понашању Срба и српске војске током Балканских ратова сведочио је и Фриц Бауер, шведски лекар и члан шведске амбуланте у Београду. Из писама његовој супрузи и изјава за шведски лист *Svensk Läkartidning* може се закључити да је Бауер имао само позитивне речи за Србе. Према његовом личном увиду сви рањеници, пријатељи и непријатељи, добијали су једнаку помоћ и негу.³⁸ Двојица других Швеђана који су дошли на Балкан како

³⁷ Миле Бјелајац, оп. цит.

³⁸ Johannes Tangeberg, *Semi-barbarians, Courageous Patriots and Orientals*.

би стекли увид у стање војних болница код чланица Балканског савеза, истакла су да су злочине углавном чиниле мање османске трупе. Један од њих Руденхелд редовно је слао дописе новинама *Alfonbladet Dagen*. Положај и третман османских заробљеника углавном су позитивно оцењивани.³⁹

Сви ови као и многи други примери показују да је Србија била неправедно оптуживана за повреду међународних ратних конвенција и кршење права цивилног становништва за време рата, да је то заправо била бесомучна кампања и пропаганда, и да су иза ње стајале оне европске силе којима српски војнички успеси нису ишли у рачун – централне силе.

Поставља се питање како то да сви ови подаци нису били познати члановима Карнегијеве комисије, који су већ тада били познати, лако доступни и проверљиви. Ратни циљеви Србије били су увелико познати: она је желела излаз на Јадранско море најпогоднијим путем за изградњу једне железничке пруге, као и ослобођење области Старе Србије и Македоније, а посебно Косова и Метохије.⁴⁰ Саму ту геополитичку чињеницу нису прихватиле неке од великих сила (Русија, Француска) које су имале друге планове на Балкану. Разлози хуманости и саосећања према судбини арбанашке, турске или бугарске популације звучали су свакако као фарса у сусрету са колонијалним искуством тих империја. Лицемерје, ароганција и двоструки стандарди непуну годину после Другог балканског рата добили су потврду у деловању самих тих великих сила и њихових челника, „забринутих за животе угрожених”: Белгија, Босна и Херцеговина, Србија и други крајеви били су трагичан доказ те чињенице.⁴¹

Закључак

Да би се разумела потреба да се у једној историјској епохи заспе европско јавно мњење масивном пропагандом о дивљаштву Балкана а затим се потпуно усредреди на једну од прозваних држава – Србију, треба видети нешто од општег историјског контекста и геополитичких интереса тог доба. Тако би се боље разу-

Swedish Views of the Balkan Wars in 1912–1913, [у:] „Годишњак за друштвену историју”, бр. 1, Београд, 2004, 67.

³⁹ Johannes Tangeberg, оп. цит, 64–65.

⁴⁰ Ратне циљеве Србије прецизно и сажето образложио је Јован Цвијић у чланку *Балкански рај и Србија* на српском и енглеском језику.

⁴¹ Видети: Alan Kramer, *Dynamic of Destruction Culture of Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, 2007.

мели апели из 1913. године, али и инструментализација која траје до дана данашњега.⁴²

Као што је већ наглашено, одлука Аустроугарске и Немачке о продору на Исток била је опредељена већ 80-тих година XIX века, да би добила на интензитету у првој деценији XX века. Намера да се Србија уништи била је формулисана 9. и 19. августа 1908. године. И у склопу овакве германске политике треба сагледавати узроке бесомучне медијске сатанизације, која је била вођена против српске државе и војске током и непосредно после Балканских ратова. Србија је својим успесима у великој мери пореметила зацртане геополитичке планове, и због тога ју је било потребно неутралисати као озбиљан политички фактор. У Немачкој је то отишло толико далеко да се неприметно – не само кроз озбиљну штампу него и кроз ону хумористичко-сатиричног карактера – увелико стварао стереотип „балканског дивљака”, чија ће представа убрзо добити карактер смртног непријатеља.⁴³

Када се имају у виду све ове чињенице онда се добија јасан одговор на питање зашто су српској држави и војсци подметане добро осмишљене афере, зашто је вођена снажна медијска халабука и зашто је Карнегијева комисија засновала свој рад на резултатима овакве кампање а не на озбиљној истрази чињеница, за шта је она и била формирана. Све ово имало је један велики циљ – стварање међународних услова за реализацију балканске и блискоисточне политике Аустроугарске и Немачке, која је истовремено подразумевала и нестанак Србије. То је и био један од узрочника Првог светског рата који је уследио само четири месеца касније.

⁴² Миле Бјелајац, оп. цит.

⁴³ Mile Bjelajac, op. cit.